

ӘОЖ 327(091)

Н. Мұқаметханұлы
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: m_nabizhan@mail.ru

Қытайдың әлемдік тәртіпке көзқарасы мен дәріптемесі

Жалпы адамзат әлемі көптеген мемлекеттерден құралып, белгілі бір байланыс тәртібі бойынша өзара қатынаста болып келеді. Бірақ әлемдегі мемлекеттердің алуан түрлі болуы, яғни үлкен-кіші, күшті-әлсіз болуына байланысты олардың арасындағы қатынастардың сипаты да әртүрлі формада бейнеленеді. Әлемдегі мемлекеттер мен халықтардың бәрінде бірдей өмір сүру және даму құқығы бар. Алайда тарихтан қалыптасып қалған әлемдік тәртіп дүниежүзіндегі мемлекеттер мен халықтардың бәріне бірдей өмір сүруі мен дамуына тиімді болып отырған жоқ, бұл қазіргі қоғамдық тәжірибеден анық байқалып отырған құбылыс. Бұл құбылыстың басты себебін Қытай: XVII ғасырда “The Treaties of Westphalia” шарты бойынша қалыптасқан халықаралық саяси тәртіп, тек Еуропадағы «христиан өркениетіндегі мемлекеттерге» бағытталған. Сондықтан ең алғаш тәртіптің өзі әділетті емес; 1945 жылы өмірге келген «БҰҰ-ның Хартиясында» белгіленген суберенді мемлекеттердің 9 принципі, 40 жылдан аса жалғасқан Қырғиқабақ соғысының салдарынан атқарылған жоқ. Енді Қытай ұсынып отырған дипломатиялық бес принцип негізінде халықаралық саяси, экономикалық, мәдени және қауіпсіздік жаңа тәртібін орнату керек деп санайды.

Түйін сөздер: адамзат әлемі, мемлекеттер, әлемдік тәртіп, Вестфал жүйесі, БҰҰ Хартиясы, дипломатиялық бес принцип, жаңа тәртіп.

N. Mukhametkhanuly
The view and proposal of China to the world order

As we know humanity world consists of multiple countries, which has been connected with invisible mutual relations. Because of difference in countries characteristics such as big-small, strong-weak, it describes various types of relations. Every country has a right to survive in an equal terms. However, according to history and international relations we can mention that it goes in not equal way. China describes in XVII century this factor as “the Treaties of Westphalia” which means the direction for Christian civilization countries. The world order is not justice, it can be seen in the international relations based on Charter of UN from 1945 consists 9 principles for sovereign countries. China proposed new world order, 5 principles of diplomacy in politics, culture and security.

Keywords: humanity world, countries, world order, Westphalia system, Charter of UN, 5 principles of diplomacy, new order.

Н. Мұқаметханұлы
Взгляд и предложение Китая на новый мировой порядок

В целом мир состоит из многих государств и они осуществляют взаимные отношения в определенном порядке. Так как существуют разные государства как малые и большие, сильные и слабые, их отношения описываются в разных формах. Все государства и народы в мире имеют право жить и развиваться в равных условиях. Однако исторически сложившийся мировой порядок не выгоден для государств и народам для равноправной жизни и для их развития, это явление замечается по сегодняшней общественной практике. По мнению Китая, главная причина этого явления: «Международный политический порядок, формировавшийся по Договору “The Treaties of Westphalia” в XVII веке, направлен только «государствам христианской цивилизации» Европы. Поэтому самый первичный порядок сам по себе не справедлив. 9 принципов суверенных государств, отмеченный в «Хартии ООН» 1945 года, не реализовался из-за Холодной войны, которая продолжалась больше 40 лет. Теперь нужно установить международный политический, экономический, культурный новый мировой порядок и порядок безопасности на основе пяти дипломатических принципов, предложенных Китаем».

Ключевые слова: государства, новый мировой порядок, Вестфальская система, Хартия ООН, пять дипломатических принципов.

Жалпы адамзат әлемі көптеген мемлекеттерден құралып, белгілі бір байланыс тәртібі бойынша өзара қатынаста болып келеді. Бірақ әлемдегі мемлекеттердің алуан түрлілігі, яғни үлкен-кіші, күшті-әлсіз болуына байланысты олардың арасындағы қатынастардың сипаты да әртүрлі формада бейнеленеді. Әлемдегі мемлекеттер мен халықтардың бәрінде бірдей өмір сүру және даму құқығы бар. Алайда тарихтан қалыптасып қалған әлемдік тәртіп дүниежүзіндегі мемлекеттер мен халықтардың бәріне бірдей өмір сүруі мен дамуына тиімді болып отырған жоқ, бұл – қазіргі қоғамдық тәжірибеден анық байқалып отырған құбылыс. Сондықтан әлемдік жаңа тәртіп орнату жөнінде көптеген ұсыныстар айтылып, дәріптемелер (концепциялар) көтерілуде. Бұл жөнінде әлемдегі алып мемлекет ретінде Қытайдың әлемдік тәртіп туралы көзқарасы мен жаңа тәртіп орнату туралы дәріптемесін білудің маңызы зор. Өйткені қазіргі таңда Қытайдың халықаралық саяси-экономикалық процестерге ықпалы артып келеді.

Қытай ғалымдарының қазіргі халықаралық саяси-экономикалық тәртібі – ұзақ тарихи эволюцияның туындысы, онда рационалды факторлар да, әділетсіз, үйлесімсіз және тең емес факторлар да бар. Таяу замандағы халықаралық саяси тәртіп XVII ғасырда қол қойылған “the Treaties of Westphalia” шартынан басталған. Бұл бітім Еуропаның халықаралық заңын қалыптастырды, ұлттық мемлекеттердің егемендік теңдігіне қол сұқпау принципін анықтады. Бірақ Еуропа мемлекеттерінің егемендік теңдік және қол сұқпау принципі тек Еуропадағы «христиан өркениетіндегі мемлекеттерге» қолданумен шектелді. Ал еуропалық емес мемлекеттерде ондай құқық бар деп қарамады да, оларды күшпен бөліске салды. Сөйтіп, осы бір халықаралық саяси тәртіпті басталысымен-ақ әділетсіздікке, рационалсыздыққа айналдырып жіберді. 1945 жылы өмірге келген «БҰҰ-ның Хартиясында» белгіленген суберенді мемлекеттердің 9 принципі, 40 жылдан аса жалғасқан Қырғиқабак соғысының салдарынан атқарылған жоқ деп санайды [1].

Халықаралық саяси-экономикалық жаңа тәртіп орнату мәселесін Қытай өзінің мемлекеттік қуатының өсуіне байланысты ортаға қойып келеді. 1985 жылы наурыз айында Қытай басшысы Дэн Сяопин халықаралық жаңа тәртіп орнату мәселесіне тоқталғанда ол былай

деген: «жершарының стратегиялық мәселесі екеу, оның бірі – бейбітшілік мәселесі, енді бірі – экономика мәселесі немесе даму мәселесі» [2]. Қытайдың түсінігінше, бейбітшілікті сақтау мен экономиканы дамыту өзара ықпал жасайды және бір-біріне рөл ойнайды. Бейбіт халықаралық органы дамытамын деген елдерде міндетті түрде алғышарт болуға тиісті. Халықаралық экономикалық ынтымақтастықтың кеңеюі, әрбір мемлекеттің экономикасының гүлденуі мен дамуын кеңейте түседі, сондай-ақ ол әлем бейбітшілігі мен орнықтылығын қорғайтын күштерді нығайтады» [3]. Дамыған мемлекеттердің дамушы мемлекеттермен ынтымақтасуды қажет етуі, дамушы мемлекеттердің дамыған мемлекеттерді қажет етуінен титтейде кем емес. Оңтүстік пен Солтүстіктің қатынасының сипаты дамушы мемлекеттер мен дамыған мемлекеттер арасындағы алшақтықтың үздіксіз ұлғаюынан көрініс табады. Оның себептері – көп жақтылы, дегенмен соның шінде әділетсіз, рационалды емес көне халықаралық экономикалық әрі саяси мәселе деп санайды.

Қытай әлеуметтік экономиканың дамуындағы кедергілер тек халықаралық экономикалық тәртіпте ғана емес, социалистік мемлекеттердегі экономикалық модельдегі ақаулар мен жетекші теориялық идеядағы қателіктерде екендігін реформа тәжірибесінен түсінді. Сондықтан олар ел ішінде экономикалық реформаны жоспарлы түрде, біртіндеп байыпты жүргізумен қатар, халықаралық экономикалық жаңа тәртіп орнату жөнінде өз ұстанымдарын дәріптеп келеді. Қытай тарихи тәжірибелерді негізге ала отырып, халықаралық өзара экономикалық ынтымақтастықты ескі халықаралық тәртіптің негізінде құруға болмайды, өйткені ол үлкен күшті мемлекеттер кіші әлсіз мемлекеттерді талан-таражға салатын, дағдарыстарды соларға бұрып жіберетін тәртіп, оның салдары кіші әлсіз мемлекеттерді ұзақ уақыт кедейлікте қалдырса, үлкен күші мемлекеттердің жалғасты дамуына да кедергі келтірді деп есептейді. Соған байланысты Қытай халықаралық қатынастардағы мемлекеттер тиімді немесе тиімсіздікті анықтайтын критерийлерін жариялады. 1986 жылы наурызда өткен Бүкіл қытай халық құрылтайында жасаған саяси баяндамасында Қытай премьер-министрі: «Қытай өз мемлекеті мен әлем халықтарының ұзақ мүддесі және түбірлі

мүддесін шығар түйін ете отырып, гегемонияға қарсы тұру, әлем бейбітшілігін қорғау, әрбір елмен достық өзара ынтымақтастықты дамытып экономикалық ортақ гүлденуді ілгерілету – қытай сыртқы саясатының басты мақсаты», деп мәлімдеген болатын. Мұнда Қытай үкіметі өзінің сыртқы саясатына «ортақ гүлденуді ілгерілету» деген жаңа мазмұн қосып отыр. Бұл Қытайды әлем елдеріне қабылдатудың ең тартымды тәсілі болып табылады.

Қытай басшылары халықаралық жаңа тәртіп орнату жөнінде өздерінің концепцияларын уағыздайды. Олардың пікірінше, бұл мәселеде үш байланысты мәселені шешу керек: бірінші, ағымдағы өзекті мәселелерді шешу мен жаңа халықаралық экономикалық тәртіп орнатудың ұзақ мерзімдік мақсатын анықтау қажет; екінші, дамушы мемлекеттердің экономикалық дамуы мен әлем экономикасын өрлетудің қатынасын шешу керек; үшінші, Оңтүстік пен Солтүстіктің және Оңтүстік пен Оңтүстік арасындағы ынтымақтастық қатынасын шешу» деп санайды. Қытай «Оңтүстік пен Оңтүстік қатынасы» мәселесін бұдан бұрында халықаралық мінберде пайымдаған болатын. Мысалы, Қытайдың Сыртқы істер министрі У Сюэциянь 1983 жылы қыркүйек айында өткен БҰҰ-ның 38 кезекті сессиясында сөйлеген сөзінде: «Оңтүстік пен Оңтүстіктің ынтымақтастығы жаңа типтегі халықаралық экономикалық қатынас болып табылады. Оңтүстік пен Оңтүстіктің ынтымақтастығын нығайту, ұжым бойынша өзкүшіне сүйеніп өмір сүру, тәуелсіз өз-өзіне қожа болу, ұлттық экономиканы дамыту, дамыған мемлекеттерге иек артуды азайту, дамушы мемлекеттердің экономиканы гүлдендіру, өздерінің экономикалық қуатын күшейтудің сенімді жолы болып табылады», – деді.

Қытай халықаралық саяси-экономикалық жаңа тәртіпті диалог арқылы орнатуды қуаттайды. Бұл жөнінде Дэн Сяопин: «Біз дәріптеп отырған Оңтүстік пен Солтүстік диалогі, тек диалогке сүйеніп қалуға болмайды, үшінші әлем елдері арасындағы ынтымақтастықты нығайту керек, атап айтқанда, Оңтүстік пен Оңтүстіктің ынтымақтастығы, үшінші әлем елдерінің өзара алмасуы, бірі-бірінен үйреніп, өзара ынтымақтасатын болса, көптеген мәселелерді шешуге болады, мұның перспективі өте жақсы болады» [4], – деп тұжырымдағаны бар. Қытай басшыларының бұл сөздерінің астарын аңғару

қиын емес. Қытай өздерін дамушы мемлекеттер қатарына қою арқылы, аталмыш «дамушы мемлекеттермен» немесе «үшінші әлем елдерімен» не болмаса «Оңтүстік» мемлекеттермен жан-жақтылы ынтымақтастық орнатуды көздейді. Өйткені олар бұл типтегі елдермен әрқандай салада ынтымақтастық орнатса да өздерінің басымдылыққа ие болатындығына сенеді. Сондықтан олар дамушы мемлекеттердің немесе үшінші әлем елдерінде бұрыннан келе жатқан дамыған мемлекеттермен байланысын босаңсытып, өздерімен қарым-қатынастарын дамытуға үндейді. Бұл мәселені қытай, өздерінің дамушы немесе үшінші әлем мемлекеттермен тарихта тағдырлас болғанын және қазіргі таңда армандас екендігін алға тартады. Қазіргі таңда Қытайдың дамушы елдермен өздерінің ортақтықтарын насихаттай отырып, мол қаржылық, техникалық және еңбек ресурстарына сүйену арқылы Араб елдері, Африка құрлығы мен Латын Америкасы мемлекеттеріне ендеп кіріп кетті, тіпті, ол елдердің жылы қабылдауына ие болып отырғанын көреміз.

Қытай экономикасының қарқынды дамуы олардың әскери-саяси әлеуетін де күшейтіп келеді. Осылай Қытай бұрыннан бері өздерінің ұстанып келген гегемонияға қарсы тұру ұстанымын өзгерткен жоқ. Қытай билігі әлемдегі әскери бәсекелестік тек АҚШ пен КСРО арасында жүріп жатыр деп санайды. 1985 жылы қараша айында АҚШ пен КСРО басшыларының шабуылдаушы қаруды 50 пайызға дейін қысқарту принципіне келісіп, әлемдік әскери шиеленіс жағдайын біршама бәсеңдеткен болатын. Осыған байланысты Қытай өзінің халықаралық әскерді қысқарту жөніндегі негізгі ұстанымдарын анықтағанды. Оларды атап айтар болсақ: 1. Әскери бәсекелестікке қарсы тұру, әскерді қысқарту процесін ілгерілету. Қытай ядролық қаруды, химиялық қаруды және биологиялық қаруды толығымен жою және оған тыйым салу, ғарышта әрқандай формада қару-жарақ орналастыруға және эксперимент жасауға тыйым салу, көп мөлшерде әскери қысқаруды қуаттау. 2. Әлемде ең көп ядролық қаруы бар және шабуылдаушы қаруларды қоймада сақтап отырған екі мемлекеттің әскери дайындықты бақылауға және әскерді қысқартуға ерекше жауапкершілігі бар, олар, алдымен, көп мөлшерде әскерді қысқартатын нақтылы қимылын жасауы керек. Олар қарудың санын азайтып қана қоймай,

сонымен берге қарудың сапасын жақсартуын тоқтатын. Олар шетелдегі әскери базаларын шығарып әкетсін. Олардың арасындағы әскерді қысқарту келісімшарттары халықаралық бейбітшілік пен орнықтылықты сақтауға пайдалы болуы керек, үшінші мемлекеттің мүддесіне зиян келтірмеуі қажет. 3. Әскерді қысқарту – әлемдегі барлық елдің бейбітшілігі мен қауіпсіздігіне қатысты, сондықтан оны аздаған мемлекеттердің монополиялауына болмайды, барлық мемлекеттің тең дәрежеде талқылауға қатысып әскер қысқарту мәселесін шешуге құқығы бар. 4. Қаруды басқаларға таратпау – мемлекеттердің тәуелсіздігін, суверендігін және территориялық тұтастығын қорғауға пайдалы, сондай-ақ үйлесімді түрде қажетті қорғану күшін сақтауға тиімді, сонымен бірге ол отар елдердің, шетел аккупациясындағы халықтардың әділетті күрес жүргізуіне де тиімді болмақ. Халықаралық есірткі саудасы және халықаралық терроризм сияқты заңсыз әрекеттермен байланысатын халықаралық қаруды басқаларға тасымалдауға тыйым салынуы керек. 5. Әскерді қысқартумен бірге агрессияға тыйым салынуы керек, «Біріккен Ұлттар Ұйымының Хартиясы» мен халықаралық қатынастардың критерийлері бойынша әділ үйлесімді түрде аймақтық қақтығыстарды шешу қажет. Барлық мемлекеттер мейлі ол үлкен немесе кіші ел болсын, қауіпсіздік мәселесінде барлығының құқығы бірдей [5].

Жоғарыда келтірілген Қытайдың халықаралық әскер қысқарту мәселесі жөніндегі ұстанымдарында белгілі әділдік болғанымен, олардың өздерінің ұлттық мүдделерін қорғауды басты назарда қойып отырғаны анық байқалады. Өйткені дамыған елдер соңғы үлгідегі әскери технологияны қытайға экспорттауға тыйым салған болатын. Соған қарамастан қытай әскери техника саласын дамытуға жылдан жылға жұмсалатын қаржысын көбейтіп отырғаны жасырын емес. Қытайдың қарқынды дамуына байланысты, әсіресе қытайдың әскери қаражатының жыл сайын артуына байланысты қытайдың болашағы жөнінде түрлі болжамдар жасалып, «Қытай қаупі» деген мәселе көтеріліп, көптеген мемлекеттер қытайға күдікпен қарайтын болды. Сондықтан әлемнің Қытайға күдігін жою және өзара сенімділік қатынас орнату үшін, Ху Цзинтао «гармониялы әлем» құру концепциясын Қытайдың сыртқы саясатының стратегиялық бағыты ретінде алға қойды.

2005 жылы сәуір айында Ху Цзинтао Азия және Африка елдерінің Джакартадағы жоғары дәрежелі кездесуіндегі сөйлеген сөзінде: «Азия және Африка мемлекеттері әртүрлі өркениеттердің тату тұруын, тепе-тең диалог жүргізуін, дамып гүлденуін ілгерілетіп, ортақ бір гармониялы әлем құруы керек», – деді. Сол жылы шілде айында Ху Цзинтао Ресейге барған сапарында екі жақ қол қойған «Қытай-Ресей ХХІ ғасыр халықаралық тәртіп туралы бірлескен мәлімдемесіне» «Гармониялы әлем» концепциясы енгізілді. 2005 жылы 15 қыркүйекте Біріккен ұлттар ұйымының құрылуына 60 жыл толуына орай өткен мемлекет басшылары конференциясында Ху Цзинтао «Ұзақ бейбітшілік, ортақ гүлденген гармониялы әлем құруға тырысайық» деген тақырыпта сөз сөйлеп, өзінің «гармониялы әлем» ұғымының мәні мен мағынасын пайымдады.

Қытай төрағасының «гармониялы әлем» идеясын әлемдік әрбір маңызды конференцияларда дәріптеуі жайдан-жай емес. Өйткені ҚКП ХХІ съезінде «гармониялы әлем құру, бейбіт даму жолында жүру, өзара тиімділік жасау ортақ жеңіске жетуде табанды болуды – жаңа дәуірдегі Қытайдың сыртқы стратегиясының үш тағаны деп белгілеген. Бұл, әрине, қытайдың өзінің түбірлі мүддесі негізіндегі стратегия болып табылады. 2005 жылы желтоқсан айында жарияланған «Қытайдың бейбіт даму жолы» деп аталатын ақ тысты кітапта: «Қытайдың дамуы әрқандай адамға қатер (угроз) төндірмейді, тек әлемге даму мен кең рынок әкеледі. Қытай бастан-аяқ өзара тиімділік жасау ортақ жеңіске жету сынды ашық стратегияны ұстанып, экономикалық жаһандану жағдайына үйлесетін жағдайда өзара ынтымақтасуды қарастырып, ортақ гүлдену сынды дұрыс концепцияны жүзеге асырады», – деп жазылған. Демек, Қытай халықаралық тәртіп пен халықаралық жүйені реттеуді қуаттайды. Әлемнің көп полярлы бағытта дамуын ілгерілетуді қуаттайды. Қытай әлемдік саяси-экономикалық жаңа тәртіп пен жүйе «гармониялы әлем» құруға бағытталуға тиісті деп санайды. Сондықтан болар қазіргі таңдағы дамушы елдерде Қытай АҚШ-қа «сүйкімді бейне» танытып отырғанын ақштық ғалымдардың өзі мойындайды. АҚШ-тың қытайды зерттеуші белгілі ғалымы Joshua Cooper Ramo өзінің «Beijing Consensus» деген еңбегінде: «Қыруар қару-жарағы бар, басқадай

дүниетанымды кешіре алмайтын АҚШ сияқты супер державаға ұқсамайды, дәл қазір көтеріліп келе жатқан Қытай өзінің моделімен үлгілі рөл атқарып отырған экономикалық орны мен ықпалы арқылы мемлекет суберендігі жүйесін батыл қорғауды негіз еткен. Қазіргі таңда әлемнің кейбір жерлерінде Қытай АҚШ-тан да құрметке ие болған моральдық үлгісін көрсетіп отыр [6], – деп санайды. Демек, әлемдік саяси-экономикалық жаңа тәртіп орнатуда Қытай мен АҚШ-тың бейбіт бейнеде бәсекелестігі жүріп жатқанын анық аңғарамыз.

Қытайдың әлемдік жаңа тәртіп орнату жөнінде мынадай принциптерді дәріптейді: саяси жақта, әрбір мемлекет өзара құрмет ету, ортақ кеңесуі керек, өздерінің ерігін басқаларға зорлап тануға болмайды; экономикалық жақта, бірін-бірі

ілгерілету, өзара ынтымақтасу, ортақ даму, кедейлер мен байлардың арасын алшақтатып жібермеу. Халықаралық жаңа тәртіп орнатудың кілті – әділетсіз, үйлесімсіз халықаралық қатынастарды өзгерту; мәдениет те, бір-бірінен тәжірибе қабылдау, ортақ гүлдену, басқа ұлттық мәдениеттерді сыртқа қақпау; қауіпсіздік саласында, бір-біріне сенім орнату, ортақ қорғану, өзара пайда жеткізу, тең дәрежеде себестік орнату сынды жаңа қауіпсіздік концепциясын қалыптастыру керек деп санайды. Сондай-ақ олар Бейбіт қатар өмір сүрудің бес принципі мен басқа дүниежүзінде ортақ танылған халықаралық принциптерді бейбітшілікті қорғаудың негізі етіп қабылдау керек деп санайды [7]. Бұл теория жүзінде керемет-ақ, бірақ оны іске асырудың механизмі қандай болмақ. Бұл ортақ ойланатын күрделі мәселе.

Әдебиеттер

1. Xia Liping. Contemporary International System and Strategic Relationship Among Major Powers. – Beijing. – P. 501-502.
2. Renmin ribao (人民日报). – 07.06.1985.
3. Renmin ribao (人民日报). – 07.06.1985.
4. Deng Xiaoping wenxuan (邓小平文选). – Beijing. – 3 т., 56 б.
5. Renmin ribao (人民日报). 09.24.1989.
6. Joshua Cooper Ramo. Nhe Beijing Consensus. London: The Foreign Policy Centr, 2004. Хуан Пин. Қытай және жаһандасу. Бейжің: Қоғамдық ғылымдар баспасы. 2005, 25 б.
7. Contemporary International System and Strategic Relationship Among Major Powers. P.505.